

Geza Varga

BISKUP PONSА - ANONYMUS, PISAC DJELA »GESTA HUNGARORUM«?

Papa Grgur IX. svojim je pismom od 26. IV. 1238. ovlastio Teodorika, biskupa kuna, da svog brata u redovništvu Ponsu posveti za bosanskog biskupa.¹

Zanimljiv je curriculum vitae tog crkvenog velikodostojnika, koji došavši u mjesto Dyaco kao azilant - ni sam ne sluteći-postade utemeljiteljem slavne biskupije đakovačke.

Ne znamo mu točan datum rođenja. Po mišljenju povjesničara rodio se oko 1190. godine u mjestu Čele, u baranjskoj županiji, gdje je bilo sjedište njegove velikaške obitelji Kalan-Bor. Nosio je naslov »doctor decretorum«, te se na temelju toga zaključuje da je po uzoru na velikašku djecu iz toga doba, koja su aspirirala na javne službe, studirao pravo (možda u Bologni). U doba Zlatne bule 1222. godine stvarno se spominje Poša I., sin Nane iz plemena Bor-Kalan, kao kraljevski sudac: Iudex curiae regiae«. Bio je oženjen Elizabetom, kćeri nadora Pot, s kojom je imao troje djece. Nakon Elizabetine smrti uzima za ženu kćer Hedera II., od koje mu se rodio sin Valter (Quarterius).

1225. godine dolazi do naglog i neočekivanog preokreta u njegovom životu. U sporazumu sa suprugom napušta ženidbeni stalež i stupa u dominikanski red. Vjerojatno je i on postao žrtva podmuklih političkih intriga. Velikaška klika natjerala je nadora Teodorika da odstupi, a s njim se i Ponsa morao odreći položaja kraljevskog suca. Ime mu se pojavljuje opet tek nakon sedam godina 1232. kao poglavara kunske dominikanske provincije. Tada se već potpisuje kao »Magister Sacrae Paginae«, dakle, završio je i teološki studij.

Imenovan bosanskim biskupom dao se na obnovu opustošenog biskupskog dvora i katedrale u Brdu. Međutim, nije dugo ostao u Bosni. Osjetivši se ugroženim od neprestanih previranja, pod zaštitom kneza Kolomana napušta svoju rezidenciju u Bosni i nalazi utočište u Đakovu.

Ime mu se zadnji put spominje u jednom dokumentu kralja Stjepana V. od 8. 9. 1270. Dekret istog kralja od 21. 3. 1272. već spominje kao bosanskog biskupa njegovog nasljednika Rolanda. Ponsa se zbog starosti i bolesti odrekao biskupske stolice. Vjerojatno se povukao u koji dominikanski samostan, živeći opet kao redovnik sve do svoje smrti.²

1 A. Theiner: *Monumenta Hungariae*, I. 162.

2 G. Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, I-XI. *Studia et opera*, Budaë, 1829.-1844./4,70.

Biskupa Ponsu (Pousu, Pošu), dakle, s pravom slavimo kao utemeljitelja biskupske stolice u Dakovu. Ali, njegovo je ime postalo tema mnogih povijesnih rasprava u mađarskoj historiografiji. Ugledni povjesničar Geza Karšai objavio je 1970. godine u »Hungarian historical Review«³ opširnu studiju, u kojoj postavlja hipotezu da bi biskup Ponsa mogao biti pisac prve povijesti Mađara, poznatoj pod naslovom »Gesta Hungarorum«.

»Gesta Hungarorum« je kodeks pisan na pergameni. Ima 24 lista, odnosno 48 stranica. Pronađen je u bečkoj Dvorskoj (sada Nacionalnoj) biblioteci, kamo je navodno dospio između 1610. i 1636. godine iz ambráske biblioteke Habsburgovaca (kraj Innsbrucka).⁴ Tadašnji carski bibliotekar uveo je kodeks u registar s natpisom: *Historia Hungariae de VII. primis ducibus Hungariae, autore Belae Regis Notarii*. Široj javnosti djelo je postalo poznato, kada ga je Ivan-Juraj Schwandtner objavio 1746. godine u svojoj monumentalnoj zbirci povijesnih izvora: »*Scriptores rerum hungaricarum*.«⁵ Danas se kodeks nalazi u zbirci rukopisa Nacionalne biblioteke u Budimpešti pod registarskim brojem: *Cod. Lat. Medii Aevi*. 403.

Nakon objelodnjivanja kodeksa počele su rasprave među mađarskim, a djelomično i stranim povjesničarima i znanstvenicima: Kada je djelo napisano; tko mu je autor; može li se smatrati pouzdanim povijesnim izvorom. Gotovo da nema značajnijeg mađarskog povjesničara koji ne bi pokušao utvrditi tko je bio legendarni pisac te povijesti skriven pod imenom : *Anonymus*.

Problem je, naime, u tome, što pisac ne pruža jasne podatke ni o sebi, ni kada je napisao svoje djelo.

U predgovoru *Anonymus* otkriva o sebi samo ovo: *P-dictus magister ac quondam bone memorie gloriosissimi Bele regis Hungariae notarius*. U daljnjem tekstu daje još jedan podatak, koji bi također mogao pomoći u identifikaciji njegove osobe. Naime, autor »šalje svoj pozdrav N-u, svom najdražem prijatelju, mnogopoštovanom i u književnosti verziranom mužu«, javljajući mu, da je udovoljio njegovoj molbi. »Kada smo nekoć zajedno bili na školskom studiju, i podjednako revnošću čitali trojansku povijest iz knjige *Darius Phrigius-a* i drugih pisaca... ti si me zamolio... da ti napišem povijest mađarskih kraljeva i njihovih plemenitaša...«

3 *Magyar Történelmi Szemle* (Hungarian Historical Review), New Brunswick, 1970., I,6.

4 Jakubovich Emil: *Az ambrasi gyűtemenyből való-e Béla király nevűtelen jegyzőjének Kodexe*, Magyar könyvszemle, 1927.

5 Schwandtner Johannes Goorgius: *Scriptores rerum hungaricarum cum praefatione Matthiae Belli*, Vindobonae, 1746., I.1-38.

Ovi dosta jasni, ali nepotpuni podaci, bili su povodom mnogim nagađanjima, teorijama, raspravama, ponekad i žestokim diskusijama: Tko bi mogao biti autor te povijesti?

Raspravljalo se najprije o tome kako da se shvate početne riječi: P-dictus magister. Znači li ta skraćunica: praedictus magister, ili se iza veoma ukrašenog početnog slova P⁶ krije početno slovo autorovog imena? Konačno su se povjesničari složili u tome da je veliki inicijal P početno slovo autorovog imena. Jer da se radi o izrazu: praedictus magister, negdje bi prije (na omoćnici) moralo biti spomenuto njegovo ime. Dakle, jedan je podatak utvrđen: Autorovo ime počinje sa slovom P.

Drugi podatak, koji bi pomogao u identifikaciji pisca, jeste da je bio: quondam bone memorie gloriosissimi Bele regis Hungariae notarius. Bio je, dakle, tajnik kralja Bele. Ali, kojeg Bele? Povijest poznaje četiri mađarska kralja, koji su se zvali Bela: Bela I. (1060.-1063.), Bela II. (1131.-1141.), Bela III. (1172.-1196.) i Bela IV. (1235.-1270.). Koji je od ovih taj »blage uspomene i preslavni kralj Mađarske Bela«, čiji je bilježnik bio pisac prve povijesti Mađara?

Analizirajući stil kodeksa, nazive mjesta, događaje, koji se spominju u daljnjim tekstovima kodeksa, zatim izvještaje pisca o plemenima i narodima, koji nastanjuju Panoniju, povjesničari su utvrdili da može biti riječ samo o Beli III, ili, prema mišljenju većine - o Beli IV. A kako se kralj Bela spominje kao »blage uspomene«, biće da je djelo napisano iza njegove smrti, tj. iza 1270. godine.

Uspoređujući jezik i stil kodeksa sa drugim dokumentima iz XIII. stoljeća, nedvojbeno je utvrđeno, da je povijest napisana između 1240. i 1280. godine. Dapače, univerzitetski profesor Otto Süpek u jednoj svojoj raspravi o Anonymusu i njegovom djelu tvrdi da je u inicijalu P naznačena i godina postanka kodeksa: 1279. izražena starinskim arapskim brojkama.⁷

Kako je utvrđeno da autorovo ime počinje na slovom P, povjesničari su počeli tražiti povijesnu osobu iz XIII. stoljeća čije ime počinje sa tim slovom. To je svakako morala biti osoba vezirana u literaturi, čovjek sa visokom naobrazbom, dobar znalac grčkog, latinskog, kumanskog, čak i kojeg slavenskog jezika. U to doba to su bili većinom članovi višeg klera ili pripadnici redovničkih zajednica. Jedni su tvrdili da je pisac budimski prepozit Petar, drugi da je Szechi Pal, vesprimski prepošt, treći da je autor neki redovnik iz benediktinske opatije u Pannonhalmi itd. A u kombinaciju je dospio i naš biskup Ponsa. Glavni pobornik teze, da je Ponsa pisac kodeksa »Gesta hungarorum« je već spomenuti povjesničar Geza Karšai (sad već pokojni).

6 Vidi prilog br. 1. - fotokopiju prve stranice kodeksa.

7 Süpek Otto, *Az Anonymus-kerdes új megvilágításban*, Magyar Nemzet, 1979., VI. mj. I.V.

Nas najviše interesira njegovo izlaganje i argumentacija i zato ćemo opširnije iznijeti neke od njegovih konstatacija.

Dok su se povjesničari, koji su se bavili problemom Anonymusa, najviše služili analizom teksta, Karšai je upotrijebio još neke nove metode. Do svojih zaključaka došao je: 1. Simboličkim tumačenjem crteža na inicijalu; 2. Analizom monograma na temelju podataka iz kodeksa; 3. Otkrivanjem prvobitnih tekstova na ostruganim pergamenama pomoću ultravioletnog slikanja; 4. Uspoređivanjem osoba i događaja iz XIII. stoljeća sa onima koji se spominju u kodeksu.

Posebnu je pažnju posvetio velikom inicijalu, čija ornamentika po njegovom mišljenju nije samo umjetnička dekoracija, nego krije u sebi mnoštvo simboličkih podataka. Crteži su zapravo dominikanski simboli: otvorena knjiga iznad plamena, ljiljan, atlas svijeta sa zvijezdama i zemljinim polutkama, pas sa bakljom u gubici (domini-cani). Slovo V u inicijalu upućuje na dominikansku lozinku: Vade - praedica. Pažljivim promatranjem inicijala P mogu se u njemu razabrati i slova O, U (V), S i A, što čine ime autora POUSA. Nadalje ispitivajući listove kodeksa Karšai je ustanovio da se većinom radi o palimpsestima. Fotografirajući palimpseste ultravioletnim zrakama, naišao je na ostatke prijašnjih tekstova. Ispod današnjeg teksta krije se djelomično prvotni, koji je više puta ispravljan, ostrugan, nadopunjavan. Po mišljenju Karšaija postoji mogućnost da današnji tekst nije u cijelosti originalni Ponsin, nego ga je netko brisao i mijenjao (možda koji redovnik u Pannonhalmi). Ispod današnjeg teksta na prvoj stranici pomoću ultravioletnog slikanja naišao je na fragmente brisanog i ispravljanog prvobitnog teksta sa mnogim skraćenicama.⁸ Kombinirajući sadašnji tekst sa otkrivenim fragmentima Karšai je rekonstruirao originalni tekst uvoda, koji bi po njegovom mišljenju glasio ovako: Pausa dictus episcopus, Magister Sacrae Paginae, Doctor Decretorum ac quondam apocrisiarius archiepiscopi Colocensis Hugulini, quondam bone meorie gloriosissimi Bele regis Hungariae secretarius - notarius, Hungrino episcopo Spalatino, dilectissimo amico, viro venerabili et arte litteralis scientiae imbuto, Sacrae Paginae Magistro, salutem te suae petitionis effectum.

Prijatelj N. kojemu pisac posvećuje svoje djelo, vjerojatno je dakle Ugrin, splitski nadbiskup, koji je stolovao u Splitu od 1245. do 1248.

Na kraju svoje rasprave Karšai zaključuje: Sve indicije ukazuju na to da magister P, pisac djela »Gesta Hungarorum«, legendarni Anonymus nije nitko drugi, nego bosanski biskup Ponsa.

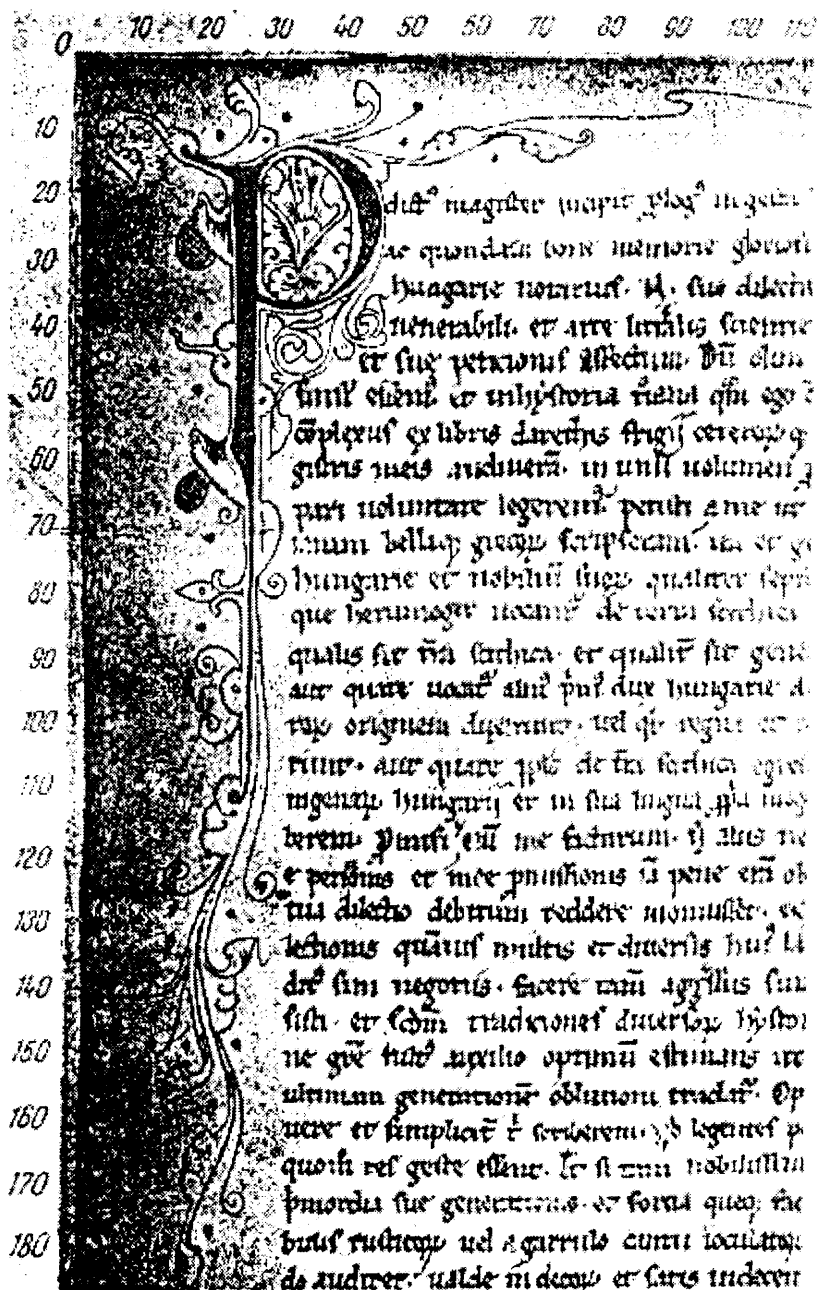
8 Vidi prilog br. II.

Diacovensia 1/1995.

Dakako, ime autora koji ne prihvaćaju zaključke Karšajia i njegovu raspravu izvirgavaju oštroj kritici. Simboličko tumačenje ornamentika na inicijalu, kao i rekonstrukcija brisanih tekstova, vele, više je plod fantazije, nego stvarnih dokaza za utvrđivanje identiteta pisca. Međutim, nisu ni oni u stanju sa svom sigurnošću utvrditi, tko bi bio tajanstveni Anonymus. Pitanje još zasada ostaje otvoreno.

U glavnom gradu Mađarske, blizu milenijskog spomenika, gdje su u umanjenom obliku izgrađeni najznačajniji spomenici kulture iz Ugarske i Hrvatske (među njima i nekadašnji portal đakovačke biskupske tvrđave), nalazi se i znameniti kip vajara Ligeti Mikloša: Anonymus. Prikazan je kao dominikanski redovnik, sa perom u ruci i folijom na koljenima, a lice mu se ne vidi od duboko navučene kapuljače. Čije se lice krije iza kapuljače? Određenog odgovora nema. Ali, nije posve isključeno da kapuljača skriva lice biskupa Ponce, utemeljitelja đakovačke biskupije, pisca povijesti »Gesta Hungarorum.«

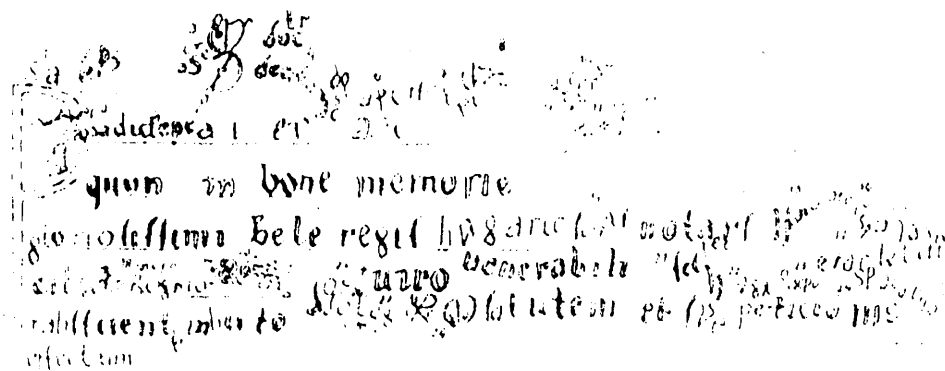
Prilog br. I.

Fotokopija prve stranice kodeksa

Diacovensia 1/1995.

Prilog br. II.

Ultravioletni snimak uvoda.

LITERATURA:

Emericus Gašić, *Brevis Conspectus Historicus dioecesium Bosniensin-Diacovensis et Sirmiensis*, Osijek, 1944.

Hodinka Antal, *Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből*, Bp, 1898., 86.

Magyar Történelmi Szemle (Hungarian Historical Review), New Brunswick, 1970., I, 6.

Csapodi Czsaba, *Az Anonymus-kérdés története*, Magvető Kiadó, Budapest, 1978.

Süpek Otto, *Az Anonymus-kérdés új megvilágításban*,

Katona Imre »*Magyar Nemzet*«, 1979., VI. I - V.

Györffy György, *Anonymus, rejtély avagy történelmi forrás*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.